

קנין כסף במכר ובקידושי אשה

1. ראשי פרקים.
- א. במקור הדין.
 - ב. בקרקע.
 - ג. במטלטלין.
 - ד. באשה.
 - ה. בעבד.
2. אופי הדין.
- א. שלוש הבנות בגדר קנין כסף. מחלוקת הט"ז והסמ"ע.
 - ב. היחס בין קנין כסף בממונות לקנין כסף באשה.
 - ג. ביאור סוגית קידושין בעל כרחה.
 - ד. הסבר מחלוקת הראשונים בסוגית "שוה כסף ככסף".
 - ה. ביאור שיטת הרשב"א בקידשה בכלי שאין בו שוה פרוטה.
 - ו. הסבר מחלוקת הראשונים בדין ערבוני יקון.
 - ז. שיטת תוס' באופי קנין כסף בקרקע.
 - ח. החילוק בין לשון הרמב"ם בפ"א הלכות מכירה, ללשון הרמב"ם בפ"ג הלכות אישות.
 - ט. שיטת הגר"ד סלוביצי'יק בחילוק בין קרקע למטלטלין.
 - י. הקשיים בשיטת הגר"ד סלוביצי'יק בבאור שיטת הרמב"ם.
 - יא. הסבר מחלוקת הרשב"א והרמב"ם בדין התוספתא המובא בדף י"ג ע"א.
 - יב. האם קנין כסף עיקרו בקונה, או במקנה.
3. גדר "הנאה" בקנין כסף בשיטת הרמב"ם.
- א. סוגית "מקדש במלוה" בשיטת הרמב"ם.
 - ב. חליפין ומתנה על מנת להחזיר בשיטת הרמב"ם.
 - ג. דין ערב בשיטת הרמב"ם.
 - ד. סוגית "שוה פרוטה במדי" בשיטת הרמב"ם.
 - ה. הסבר דין הנאה מהכסף בשיטת הרמב"ם.

1. מקור הדין.

א. מקור דין קנין כסף בקרקע.
במשנה בקידושין בדף כ"ו ע"א שנינו: "נכסים שיש להם אחריות נקנין בכסף...". בגמ' על אתר דנו מה מקור הדין לקנין כסף בקרקע, וז"ל הגמ':

"בכסף מנלן? אמר חזקיה: אמר קרא - 'שדות בכסף יקנו', ואימא עד דאיכא שטר דכתיב: 'וכתוב בספר וחתום!' אי כתיב 'יקנו' לבסוף - כדקאמרת, השתא דכתיב 'יקנו', מעיקרא - כסף קני, שטר - ראייה בעלמא הוא".

ב. מקור דין קנין כסף במטלטלין.
בגמ' לא מצינו מקור מפורש לדין קנין כסף במטלטלין. אולם בכמה מקומות¹ בגמ' מצינו את דברי רבי יוחנן האומר: "דבר תורה - מעות קונות, ומפני מה אמרו משיכה קונה? גזירה שמא יאמר לו - נשרפו חטיך בעלייה".

דברי רבי יוחנן מובאים בגמ' בכבא מציעא בעימות עם שיטת ריש לקיש הסובר שמשיכה קונה מהתורה, אולם בניגוד לדעת רבי יוחנן, בה לא מופיע מקור לדין מעות קונות מהתורה, בדברי ריש לקיש מופיע מקור, וז"ל: "ריש לקיש אמר: משיכה מפורשת מן התורה. מאי טעמא דריש לקיש? אמר קרא: 'וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך' - דבר הנקנה מיד ליד".

הראשונים העלו את שאלת מקור הדין לקנין כסף במטלטלין לדעת רבי יוחנן, ומצינו בראשונים חמש שיטות עקריות:

א. רש"י בעירובין דף פ"א ע"ב כותב: "דבר תורה מעות קונות - דכתיב בפודה מן ההקדש (ויקרא כ"ז): 'ונתן הכסף וקם לו', ק"ו בלוקח מן ההדיוט". תוס' על אתר מבאר שר"ל החולק על רבי יוחנן סובר שמהקדש לא ילפינן. אולם ברשב"א מצינו שהקשה על רש"י בהסבר ר' יוחנן את סברת תוס' בדברי ר"ל: "ואיכא למידק, דהדיוט מהקדש לא גמרינן, וכ"ש בזו דבהדיא אימעט הקדש מקרא ד'לעמיתך', וכדמעטינן הקדש מאונאה".

ב. ר"י בסוף תוס' בעירובין - "ועוד מוכח קרא דבכסף איירי דכתיב (ויקרא כ"ה): 'אל תונו, ואמוכר ולוקח איירי', לענ"ד צ"ע שיטת ר"י מפני שאין ראייה מהונאה שהקנין היה בכסף.

ג. הרי"ף והר"ח בבא מציעא למדו ק"ו "אם גופו קונה - ממונו לא כ"ש". הרמב"ן והרשב"א על אתר הקשו על שיטתם, עיין שם.

ד. ר"י בתוד"ה "דבר תורה" בעירובין מזהה את קנין כסף במטלטלין עם קנין כסף בקרקע, וממילא אין צורך במקור, וז"ל: "...דהיינו טעמא דמעות קונות דבר תורה

1. בבא מציעא מ"ז ע"ב, ובמסורת הש"ס שם.

דסתם קנין דקרא בכסף מיירי, כדאשכחן בכמה דוכתי קנין בכסף: 'אוכל בכסף תשבירני' (דברים ב'), 'שדות בכסף יקנו' (ירמיהו ל"ב), ...מ"מ סתם קנין בכל דוכתי דכסף".

ה. הרמב"ן והרשב"א שוללים את הצורך בפסוק, ולדעתם קנין כסף במטלטלין נלמד מסברא, אלא שישנו שוני מסוים בין הרמב"ן לרשב"א: ברשב"א לא מוצאים שום צורך לפרש את כונת הקרא דוקא בכסף, אלא את תאור המציאות, וז"ל הרשב"א: "אלא מסברא קאמר לפי שרוב הקונין נעשין בכסף, והיינו דלר' שמעון בן לקיש בעינן מאי טעמא ולא בעינן אדר' יוחנן". בניגוד לכך ברמב"ן אנו מוצאים דמיון מסוים לדברי ר"י הנ"ל, וז"ל: "אלא עיקר משמעותיה דקרא בכסף הוא דכתיב 'או קנה' ודרך קניה בכסף, והיינו דלא אמרינן הכא מ"ט דר' יוחנן לא ק"ו ולא קרא דריש אלא סתם קנין במעות קאמר", אולם מסוף דבריו גם כן משמע כרשב"א, והפסוק: "או קנה מיד עמיתך" אינו אלא תאור המציאות. ברור, הן ברשב"א והן ברמב"ן, שאין צורך לזיהוי עם קנין כסף בקרקע כפי שמשמע בר"י. ובדומה לשיטתם מצינו בנמוקי יוסף על אתר.

אפשר לחלק את המקורות לשתי קבוצות: ארבעת המקורות הראשונים מצריכים מקור לדין קנין כסף במטלטלין, ואכן כל מקור לומד מתחום אחר: רש"י לומד מהקדש, הרי"ף והר"ח לומדים ק"ו ממכירת גוף, ור"י לומד מכמה מקורות בתורה בהם משמע שקנין נעשה בכסף - המקורות שהוא מביא הם קרקע, ומטלטלין. בניגוד לארבעת המקורות הראשונים, הרמב"ן והרשב"א שוללים את השאלה מעיקרה ומבארים שקנין כסף נלמד מסברא. בצדק הקשה הגרי"ד סולוביצ'יק שליט"א², הרי בגמ' ראו צורך להביא מקור לקנין כסף בקרקעות, ומדוע במטלטלין אין צורך במקור? בהמשך נביא את דרכו של הגרי"ד בהסבר שיטת הרמב"ן.

ג. מקור קנין כסף באשה.

הגמ' בריש קידושין מביאה מקור לדין המשנה: "האשה נקנית בשלש דרכים... בכסף בשטר ובביאה", וז"ל הגמ':

"וכסף מנ"ל? גמר 'קיתה' 'קיתה' משדה עפרון. כתיב הכא: 'כי יקח איש אישה', וכתיב התם: 'נתתי כסף השדה קח ממני'. וקיתה איקרי קנין, דכתיב: 'השדה אשר קנה אברהם', אי נמי 'שדות בכסף יקנו'."

ד. מקור קנין כסף בעבד.

בגמ' בדף י"ד ע"ב בקידושין מביאים מקור לדין המשנה: "עבד עברי נקנה בכסף", וז"ל הגמ':

2. "מסורה" - מאסף תורני יוצא לאור על ידי איחוד הקהילות החרדיות באמריקה, שם מופיעים חידושי של הגרי"ד מפי השמועה, עמוד מ"ז. בגלל אי שכיחותה של החוברת העתקתי את רוב הדברים המופיעים שם בהמשך.

"עבד עברי נקנה בכסף מנלן? אמר קרא: 'מכסף מקנתו' - מלמד שנקנה בכסף. אשכחן עבד עברי הנמכר לעובד כוכבים הואיל וכל קנינו בכסף, נמכר לישראל מנלן? אמר קרא: 'והפדה' - מלמד שמגרעת פדיונה ויוצאה. אשכחן אמה העבריה הואיל ומקדשה בכסף מיקניא בכסף, עבד עברי מנלן? אמר קרא: 'כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה ועבדך שש שנים' - מקיש עברי לעבריה. אשכחן מכרוהו ב"ד הואיל ונמכר בעל כורחו, מוכר עצמו מנלן? יליף 'שכיר' 'שכיר'. הניחא למאן דיליף 'שכיר' 'שכיר', אלא למאן דלא יליף 'שכיר' 'שכיר' מאי איכא למימר? אמר קרא: 'וכי תשיג' מוסף על ענין ראשון, וילמד עליון מתחתון...".

2. אופי הדין.

- א. שלוש הבנות בגדר קנין כסף, מחלוקת הט"ז והסמ"ע. נראה להציע שלוש הבנות לדין קנין כסף:
 - א. הכסף מהווה תמורה עבור החפץ הנקנה. בנתינת התמורה כולה לבעלים ישנה גמירות דעת הפועלת את העברת הבעלות - בלשון האחרונים תפקיד הכסף הוא "כסף שווי".
 - ב. נתינת הכסף הינה מעשה סמלי המהווה ביטוי של קנין, אולם לא בגלל שניתן כאן חלק משווי החפץ אלא בגלל עצם מעשה הנתינה, מעין קנין סודר - בלשון האחרונים תפקיד הכסף הוא "כסף קנין".
 - ג. ישנה אפשרות בינים, שהכסף מהווה "כסף קנין" בגין היותו חלק מן התמורה, ברם, הקנין אינו התמורה השלמה אלא הכסף כמעשה קנין. הנפקא מינה בין התפיסה השניה לשלישית היא - האם נוריד את הפרוטה מהתשלום? לפי התפיסה השניה הפרוטה לא היתה קשורה באופן מהותי לתשלום וממילא יצטרך לשלם את כל המחיר, בניגוד לתפיסה השלישית, לפיה נצטרך להוריד את כסף הקנין מהתשלום.
- באחרונים בדרך כלל הועלו שתי התפיסות הראשונות. המחלוקת המפורסמת ביותר בנושא היא מחלוקת הט"ז והסמ"ע בסימן ק"ץ בחו"מ על דברי המחבר בס"ב: "בכסף כיצד? מכר לו בית או שדה ונתן לו כסף שוה פרוטה - קנה...".
- ז"ל הסמ"ע שם: "ונתן לו כסף שוה פרוטה. דבפחות מפרוטה אין חשיבות לקנות בו, ואיירי דוקא כשנתן לו השוה פרוטה על דמי הפרעון והשאר זקף עליו במלוה או לא עייל ונפיק אוזוי, וע"ד שנתבאר בסימן זה בס"י, וקיצר כאן וסמך אמ"ש אחר זה או כשכל שיווי המקח אינו אלא פרוטה. אבל אין לומר דלא איירי כאן בכסף שנותן בשביל שווי המקח אלא שנותן לו פרוטה שבפרוטה זו נשתעבדו זה לקנות וזה למכור ושאינן אחד יכול לחזור דומיא דקנין שטר וחזקה וקנין סודר, דז"א דהא קנין כסף נלמד משדה עפרון, וכסף הנזכר בשדה עפרון היה דמי שווי השדה ועפ"ר".
- כנגדו יוצא הט"ז על אתר, וז"ל: "מ"ש סמ"ע סק"א דכל שלא נתן בתורת שווי מקח אינו קונה, לא הבנתי דבריו דהא כ' רמ"א ס"ז באמר ערבוני יקון קנה הכל, ועוד הא גם גבי קנין דאשה בכסף נלמד מעפרון כמו דאיתא ריש קדושין, וזה פשוט דבאשה קונה אותה דרך נתינה לחוד לא בתורת שווי מה שהוא שוה".
- יוצאת א"כ מחלוקת ברורה בין הסמ"ע לט"ז האם קנין כסף פועל מצד "כסף קנין" שבו או מצד השוויות שבו.

הט"ז העלה שתי טענות נגד דעת הסמ"ע: האחת - מדין ערבונני יקון שנתיחס אליו בהמשך, והקושיה השניה - מקדושי אשה. הט"ז יוצא מנקודת הנחה שקנין כסף באשה בודאי אינו שווי. הסמ"ע יכול להתמודד עם קושית הט"ז באחת משתי דרכים: הדרך הראשונה - להודות לט"ז שאכן קנין כסף באשה שונה באופיו מקנין כסף בדיני ממונות, וכל דבריו של הסמ"ע התייחסו רק לקנין כסף בדיני ממונות, (אלא שלדרך הזאת לכאורה קשה שהרי מקור הדין של קנין כסף באשה נלמד מעפרון³ ולכאורה דיו לבא מן הדין להיות כנדון, עיין בהערה 3 ישוב לקושי). והדרך השניה - שאכן גם בקדושי אישה כסף בקדושיין הוא "כסף שווי", כפי שיבואר בהמשך בדעת הרשב"א וה"אבני מילואים".

ב"פרישה" מצאתי ראייה שהסמ"ע (הוא בעל ה"פרישה") נקט בדרך הראשונה, ובאבני מילואים נקט בהסבר הסמ"ע בדרך השניה.

ה"פרישה" מבאר את שיטת הרמב"ם בסוגית הגמ' בקדושיין דף י"ב ע"א: "אמר שמואל: קידשה בתמרה, אפילו עומד כור תמרים בדינר - מקודשת, חיישינן שמא שוה פרוטה כמדי". הרמב"ם בפרק ד' הלכות אישות הי"ד באר את דין "שמא שוה פרוטה במדי" ברובד הדאורייתא בניגוד לדעת ר"י. ה"פרישה" ב"אבן העזר" בסימן ל"א מבאר את דעת הרמב"ם, וז"ל: "...אלא ודאי טעמו שסבר גזירת הכתוב הוא שאם הוא ש"פ בשום מקום או שם ממון עליו הואיל שאפשר שיוליכנו לאותו מקום...". מדברי ה"פרישה" נראה שגם הוא הבין בקידושי אשה שתפקיד הכסף אינו שווי אלא שם ממון כ"כסף קניין". עיין גם בספר "אפיקי ים" סימן ט"ז ס"א בשם הגאון ר' חיים עוזר, שגם הוא מחלק בין מכירה בדיני ממונות למכירה באישות, ועיין עוד בהמשך דיון בשיטת הרמב"ם.

בניגוד לשיטת ה"פרישה", ה"אבני מילואים" בסימן כ"ט סק"ב באר שגם בקידושי אשה הכסף הוא כסף שווי, וז"ל: "ולענ"ד אינו השגה דודאי גם באשה שייך שיווי וכמבואר מדברי הרא"ש⁴ ספ"ק דמציעא, ושם כתב להוכיח דמוחל שטר אינו צריך לשלם כל שיווי השטר אלא דמים שנתן, מהא דאמרו פרק האיש מקדש (דף מ"ח) במקדש בשטר חוב דאחרים דאשה לא סמכה דעתה וסבר' שביק דידי ומחיל לאחריני והא יצטרך לשלם, אע"כ שאינו משלם אלא דמים שנתן וקידושי אשה אינו אלא פרוטה, וע"ש ומבואר דקדושי אשה נמי שווי הוא, ומש"ה קידושי כסף נמי בתורת שיווי הוא, ואם מקדשה בפרוטה הוי כל דמי שיווי הקידושיין, ואם מקדשה במנה ונתן לה דינר או פרוטה נמי צריך שיהיה הדינר או הפרוטה בתורת תחילת פרעון שיווי הקדושיין, ונתן לה אח"כ מנה חסר דינר או חסר פרוטה, וכמו בשדה והכל בתורת תחילת פרעון ובתורת שיווי ולא לשום קניין".

3. תוד"ה "וכתיב" בדף ב' ע"א בקדושיין מקשה על הגמ' שלמדה 'קיתה' 'קיתה' משדה עפרון, וז"ל: "וכתיב התם 'נתתי כסף השדה קח ממני'. אינו חושש אלא שמוצא לשון קיתה, אע"ג דלא דמי - דקיתה זהכא קיימא אכסף של שדה, וקיתה דאשה לא קיימא אכסף של אשה אלא אשה עצמה", וכך מופיע בעוד כמה ראשונים על אתר. מדברי תוס' למדנו שהגזרה שוה אינה אלא גילוי מילתא בעלמא (וכך הבין ה"פני יהושע"), וממילא נראה לבאר שמעפרון למדו רק שקנין אשה נעשה בכסף, אולם אופי קנין כסף באשה שונה במהותו. אמנם שיטת תוס' היא שגם קנין כסף בקרקע אינו אלא כסף קנין ולא כסף שווי, עיין בהמשך.

4. עיין ב"אבן האזל" פ"א הלכות מכירה שדחה את ראיית ה"אבני מילואים" מהרא"ש.

ב. היחס בין קנין כסף בממונות לקנין כסף באשה.
 לכאורה ישנה זיקה בין שאלת אופי קנין כסף באשה לשאלת היחס בין קנין כסף באשה לקנין כסף בממונות.
 לשיטות שמחלקות בין אופי קנין כסף באשה, שהכסף הוא "כסף קנין", לבין קנין כסף בממונות שהכסף הוא "כסף שווי", ברור שישנו חילוק.
 לשיטות שמזהות את קנין כסף באשה עם קנין כסף בממונות ובשניהם הכסף הוא "כסף שווי", ברור שאופי הקנין בשניהם זהה והתחום האיסורי באישות הוא תוצאה של הצד הממוני.
 לשיטות שמזהות את קנין כסף באשה עם קנין כסף בממונות ובשניהם הכסף הוא "כסף קנין", יש סברה לחלק ולומר שבאישות הקנין הוא איסורי, והאיסור הוא תולדה של עצם הקנין ולא תולדה מהצד הממוני.

ג. ביאור סוגית קידושין בעל כרחה.
 בסוגיה בבא בתרא דף מ"ח ע"א הגמ' דנה בדין "תליוהו וזבין" ומסיקה הגמ': "אמר רבא: הלכתא - תליוהו וזבין - זביניה זביני". בהמשך הסוגיה שם דנים בדין תליוהו וקדיש, וז"ל הגמ':

"...דהא אשה כשדה זו דמיא, ואמר אמימר: תליוהו וקדיש - קדושיו קדושין. מר בר רב אשי אמר: באשה ודאי קדושין לא הוון, הוא עשה שלא כהוגן לפיכך עשו עמו שלא כהוגן, ואפקעינהו רבנן לקידושיה מניה..."

פשט הסוגיה, שמדובר בכפיית האשה להתקדש, ומעיקר הדין אליבא דכו"ע צריך להחיל את דין "תליוהו וזבין - זביניה זביני" - כך באר הרשב"ם על אתר, וכך מפורש ברשב"א על אתר, וברשב"א בדף ב' ע"ב בקידושין.
 הסמ"ג בהלכות קדושין⁵ מבאר את הסוגיה בדין תליוהו - את האיש, ולא את האשה, אבל אם תליוהו את האשה אכן הקדושין לא חלים, בניגוד לקניני ממון.
 נלענ"ד לבאר שמחלוקת הראשונים תלויה באופי קנין כסף בקידושין: הרשב"א סובר שקנין כסף באישות זהה לקנין כסף בממונות ובשניהם הכסף הוא כסף שווי, ולכן ברור מאוד מדוע חלים כל דיני הסוגיה בבבא בתרא גם על כפיית האשה שהיא המוכרת בקנין האישות. לעומתו, הסמ"ג הבין שקנין האשה הוא קנין איסורי שהתורה חידשה שיש צורך ברמת רצון גבוהה יותר מקנינים רגילים.

5. הובא בהגהות מימוניות פ"ד הלכות אישות, ובגר"א אה"ע סימן מ"ב, ועיין בקונטרסי שיעורים שהרחיב לבאר ולזהות את שיטת הסמ"ג עם שיטת רש"י ביבמות דף י"ט ע"ב, שמבאר את הדין שאי אפשר לקדש אשה בעל כרחה כדין יחודי בקניני אישות, וז"ל רש"י: "קדושין דעלמא וזהלכה והיתה לאיש אחר מדעתה משמע".

הרשב"א כבבא בתרא דן מדוע קיים דין "תליוה וזבין" הרי המקדש לא משלם לה את שווייה, וז"ל הרשב"א: "דהא אשה כשדה זו דמיא, ואמר אמימר - תלוה וקדשה קדושיה קדושיין. וא"ת והכא מאי זביני איכא, והא לא קבלה וזוי... יש מפרשים, משום כסף קדושיה, ומכאן דקדקו בתלוה וזבין אפילו בפחות מכדי שווי הקרקע וזבניה זיבוני, דהא אשה מתקדשת בפרוטה וחשבינן לה כתלוה וזבין, וא"כ אף קרקע נקנה הוא בכל כסף, הילכך אפילו תלוה וזבין בפרוטה וזבניה זביני... ומסתברא לי שאין דברים אלו נכונים, תדא דאנן דעדתיה דמוכר אמדינן דאגב אונסיה וזוי גמר ומזבין, הא בלא וזוי לא, ותלוה ויהיב אין מתנתו מתנה, והיאך אפשר שיתרצה בפרוטה על קרקע שוה מנה, ודרכן של בני אדם להניח קרקע בחנם או ליתנו במתנה יותר ממה שיתנו בפרוטה, והיכן הוא רצוי של זה?... אשה המתקדשת בפרוטה נמי לאו ראייה הוא, דכל אשה דמיה קצובין לקנות לבעל בפרוטה. ותדע שאין מביאין ראייה מקדושי אשה לקניית קרקע, שהרי האשה שאמרה סתם לשלוחה צא וקבל לי קידושין וקבל לה קידושין בשוה פרוטה מקודשת, ואילו שליח למכור קרקע טעה חוזר, וכן פשטה ידה וקבלה קדושין בלילה וכל כיוצא בזה, מה שאין כן בקרקע".

נלענ"ד שמוקד המחלוקת בין הראשונים נעוץ באופי קנין כסף. גם הרשב"א וגם החולקים על הרשב"א מזהים את קנין כסף בממונות עם קנין כסף באישות, אלא שהרשב"א הבין שבשניהם הכסף הוא כסף שווי, ובאישות מבאר הרשב"א שאכן זהו השווי הקצוב לקנין, ולעומתו, אותם שדקדקו סוברים שגם בקרקע אפשר להסתפק בפרוטה וסוברים שבקנין כסף תפקיד הכסף הוא "כסף קנין". אפשר לרכך במקצת את חידושו של הרשב"א ולומר שפרוטה באישות זהה לשווי המלא בקרקעות, על פי הרשב"א בדף ו' ע"ב ד"ה "אילימא". הרשב"א שם כותב: "דגופה ממש לא קני ליה", ואם כן הגוף הנקנה שונה מקנינים רגילים.

ברשב"א בדף ב' ע"ב מובאת דעת "העיטור" - שתלוהו וזבין אמרו, תלוהו וקני לא אמרו, וממילא בכפיית הבעל - הקדושין אינם חלים, והרשב"א חולק על "העיטור" ומאמץ את דעת הרמב"ם, וסברתו: "דאי אגב אונסיה גמר וזבין כל שכן דגמר וקני". נראה שיסוד סברת "העיטור" לחלק בין קונה למקנה מושגת על ההבדל בין תפקיד הקונה לבין תפקיד המקנה בקנין: הקונה - צריך ליצור חלות חיובית, ואילו המקנה - צריך רק להסיר מונע ולאפשר את הקנין. נלענ"ד, שהרשב"א חלוק על ה"עיטור", וסובר שבקנין כסף המקנה אינו רק מסיר מונע אלא הוא זה שיוצר את הקנין. סברתו של הרשב"א נובעת מתפיסתו שתפקיד הכסף בקנין כסף הוא "כסף שווי", ובהמשך נרחיב ונבאר סברא זו.

ד. הסבר מחלוקת הראשונים בסוגית "שוה כסף ככסף".

הראשונים בדף ב' ע"א בקידושין דנו מה מקור הדין ששוה כסף ככסף בקידושי כסף. בראשונים על אתר מצינו שני כיוונים: האחד - שישנו מקור, והכיוון השני - שאין צורך במקור, ודין שווה כסף ככסף נלמד מסברה. תוס' על אתר לומדים או מעבד עברי או מנזיקין, בהם ישנו פסוק המלמד ששוה כסף ככסף, והוא הדין בקידושי אשה. לעומתם, הרמב"ן בתרוצו השני כותב: "א"נ איכא למימר בפרעון, שבכל מקום שנאמר כסף בקנין - שוה כסף בכלל, וכי איצטריך קרא לריבוי, סד"א אם לקח עבד אינו יכול לגרוע בפדיונו בע"כ של רבו בשוה כסף, דא"ל זיל טרח וזבין אייתי לה, וכן גבי נזיקין סד"א שאינו יכול לפרועו בע"כ בשוה כסף אלא ממיטב דכתיב 'מיטב שדהו ישלם', קמ"ל, אבל לענין מקנה, כיון זניחא ליה בשוה כסף ככסף הוא שהרי שניהם שוים [אצלן]". ובדומה נמצא בחידושי הרשב"א, הריטב"א ותלמיד הרשב"א. מדברי הרמב"ן ובית מדרשו, שדבר על פרעון, משמע

שתפקיד הכסף הוא לפרעון השווי, הסבר שמובן היטב לגדר קנין כסף של הסמ"ע, בניגוד לתוס' שמצריכים פסוק, מפני שלדידם צריכים לחדש שגם לשוה כסף ישנה חלות שם של כסף על מנת ליצור את הקנין, עיין בקונטרסי שיעורים להגרי"ו גוסטמאן שנקט בדרך זו לבאר את מחלוקת הרמב"ן בתרוצו השני ותוס'.

ה. ביאור שיטת הרשב"א בקידשה בכלי שאין בו שוה פרוטה.
 הרשב"א בשבועות דף ל"ט ע"ב בתוך דין בשבועת הדיינים, מסתפק בקידשה בכלי שאין בו שוה פרוטה, וז"ל: "...ורבנו האי ושאר הגאונים ז"ל אין דעתם כן אלא כפי אמרו במחטין אע"פ שאין שוין פרוטה דלכך יצאו כלים למה שהן, ומה שאמר הרב ז"ל שאם מצאנו ישיבת הדיינים בפחות משוה פרוטה, אין ראייה זו מכרעת דאפשר לומר דכל כלי כיון שהוא ראוי למלאכתו, חשוב הוא כפרוטה ויתר מפרוטה ויושבין עליו הדיינים, ואפשר דאפילו לענין קדושין כן וכמו שקונין בכלי אף על פי שאין בו שוה פרוטה, ואפשר דקנין משום כסף הוא ואם תמצא לומר דקנין לאו משום כסף הוא וכן שאין אשה מתקדשת בכלי שאין בו שוה פרוטה הכא שאני שהוציאן הכתוב למה שהן".

קצוה"ח סימן פ"ח ס"ק ג' הקשה על ספקו של הרשב"א, וז"ל: "ולענ"ד נראה דודאי לא מהני בקידושי אשה דהא בר"פ קידושין מנינא למעוטי חליפין ואימא ה"נ חליפין איתנהו בפחות מש"פ ואשה בפחות מש"פ לא מקניא נפש". וחליפין כלי בעי דפירי לא עבדי חליפין וכמבואר פ' הוזהב אלמא דכלי נמי פחות מש"פ לא מהני לקדושי אשה, וכן בפ"ק דקידושין דף י"ג א"ר מני כשם שאין האשה נקנית בפחות מש"פ כך אין הקרקע נקנית בפחות מש"פ, והא תניא אע"פ שאין האשה נקנית בפחות מש"פ הקרקע נקנית בפחות מש"פ! א"ל – כי תניא האי לענין חליפין דתניא – קונים בכלי אע"פ שאין בו שוה פרוטה, והרי מבואר דאפילו כלי לא מהני אלא בש"פ בתורת כסף, ודוקא גבי קנין חליפין מהני אפילו פחות מש"פ, ודוקא לענין שבועה איתרבי, וכן להוציא בדיינים, אבל לשאר דוכתי – לא". ועיין עוד ב"אבני מלואים" סימן ל"א ס"ק ו'.

נלענ"ד שיש לחלק בין קנין חליפין לבין קנין כסף. קנין חליפין עיקרו הוא מעשה קנין וישנה דעה שהקנין נעשה בכליו של קונה, ואם כן הקונה לא קבל שום דבר, וגם לדעה שהקנין נעשה בכליו של מקנה יכול להחזיר את החפץ בו נעשה הקנין, לעומת קנין כסף לדעת הרשב"א שעיקרו בשווי כפי שבארנו לעיל. הרשב"א חידש בסוגית קדושין בע"כ הנ"ל "דכל אשה דמיה קצובין לקנות לבעל בפרוטה". ואם כן ברור מדוע הרשב"א מסתפק בקידושין בכלי השוה במישור הסוביקטיבי לאשה המקבלת פרוטה אע"פ שבמישור האוביקטיבי אינו שוה פרוטה. ברם, בקנין חליפין שעיקרו מעשה לגמירות דעת, אין צורך בכלי השוה פרוטה בשביל לגמור את הדעת, ולכן מכיון שהאשה אינה מקבלת את הכלי לצמיתות ועיקרו של הקנין הוא מעשה בכלי שאוביקטיבית אינו שוה פרוטה, האשה אינה מקודשת. כלומר "כסף שווי" נמדד על פי המקבל ומעשה קנין נמדד במישור האוביקטיבי. אלא שדברי הרשב"א בשבועות האומר "ואפשר דקנין משום כסף הוא" צ"ע, שהרי מפורש בסוגיה שחליפין לא מועיל, כפי שהקשה "קצות החושן", אלא שצריך לומר בכונת הרשב"א שקנין חליפין אינו אלא תולדה של כסף ואיננו דומה לחלוטין לקנין כסף, ועיין עוד

ברשב"א בסוגיה בדף ג' בו הוא מרחיב את הדין על היחס בין קנין חליפין לקנין כסף, וכן בתשובות הרשב"א ח"ד סימן ר"ב.⁶

ב"נתיבות המשפט" על אתר ס"ק א' מתרץ את קושיות "קצות החושן", וז"ל: "ולק"מ דהא בקנין סודר מהני אפילו תפס מקצת מהכלי מטעם דכמאן דספק דמיא כדאיתא בב"מ, ומקצת כלי ודאי לא חשיב לענין הודאה וקידושי אשה, ועוד אפילו בהמה מקרי כלי לענין ק"ס, וכן מטבע לחד מ"ד, אלמא דלא דמי כלי דק"ס לכלי הודאה ובקידושי אשה דשם כענין כלי חשוב דוקא", וגם בדבריו נראה לבאר שהחילוק בין הגדרת כלי בחליפין ובין הגדרת כלי בהודאה ובקידושי אשה הוא משום שבחליפין העיקר הוא "מעשה קנין" ואילו בקידושי אשה ובהודאה העיקר הוא השווי.

ז. הסבר מחלוקת הראשונים בדין ערבוני יקון. בגמ' בבא מציעא דף מ"ח ע"ב ישנו דיון בסוגית ערבון, וז"ל הגמ' שם:

"אתמר - ערבון, רב אמר: כנגדו הוא קונה. ור' יוחנן אמר: כנגד כולו הוא קונה. מיתבי: הנותן ערבון לחבירו, ואמר לו: אם אני חוזר בי ערבוני מחול לך, והלה אומר לו: אם אני אחזור בי אכפול לך ערבונך - נתקיימו התנאים, דברי ר' יוסי. ר' יוסי לטעמיה דאמר - אסמכתא קניא. ר' יהודה אומר: דיו שיקנה כנגד ערבונו. אמר ר' שמעון בן גמליאל: במה דברים אמורים? בזמן שאמר לו ערבוני יקון, אבל מכר לו בית באלף זוז ופרע לו מהם חמש מאות זוז - קנה, ומחזיר לו את השאר אפילו לאחר כמה שנים..."

בהסבר דברי רשב"ג נחלקו רש"י ותוס' על אתר, וז"ל תוס': "בזמן שאמר לו ערבוני יקון. רשב"ג מפרש דפליגי ר"י ור' יוסי שלא נתן לו אותן מעות בתורת פריעה, אבל אם נתן לו אותן מעות בתורת תחילת פריעה - קנה ומחזיר השאר לכ"ע, היינו דלא כרב. ופרש"י - ערבוני יקון שאמר שיקנה לו ערבונו כנגד כל המקח. תימה - דהא עדיף מנתן לו בתורת פריעה דקנה הכל, דכיון שפרש בהדיא שיקנה הכל, ואם נפרש ערבוני יקון כנגד ערבונו לבד יקנה לו מן המקח, א"כ לר' יוסי אמאי כופל לו ערבונו! לכן י"ל - שלשון ערבוני יקון משמע שערבוני יהיה קנוי לך אם אחזור בי, וגם משמע יקון שיהיה קונה לו במקח שווי יותר מכדי הערבון אם תחזור כך, דהיינו כאילו א"ל בהדיא תכפול לי ערבוני".

"אבן האזל" בפ"א הלכות מכירה מבאר שמחלוקת רש"י ותוס' היא מחלוקת בגדר קנין כסף, וז"ל: "...וכונת רש"י ברורה, דסובר דאם נתן כסף רק בתורת קנין לא לשם דמי המקח לא מהני, וכמו שכתב האבני מלואים לפי"מ שפירש"י בככורת דף י"ג בהא דאמר ר' יוחנן ד"ת מעות קונות דזהו מקרא ד'ונתן הכסף וקם לו' והתם הוא חילול דהוא דמי המקח, ועוד יש להסביר לפי"מ שכתב הנמוק"י בהזהב דמה דאמר ר' יוחנן דבר תורה מעות קונות דהוא מסברא, דבדין הוא שיהא מעות קונות כיון דרוב הקנינים בכסף, וזה מסתבר דהוא משום שווי המקח".

6. עיין בספר "שערי חיים" להגר"ח שמואלביץ סימן ב' שבאר את הרשב"א בדרך הפוכה ממה שבארנו, אולם דבריו צ"ע עם שאר דברי הרשב"א במקומות אחרים.

ז. שיטת תוס' באופי קנין כסף בקרקע.

על הגמ' בדף כ"ו ע"א, בה מובא מקור דין קנין כסף בקרקע מהפסוק בירמיה: "שדות בכסף יקנו", מקשה תוס': "הא דלא אייתי מקרא דכתיב גבי עפרון משום דלמא ה"מ מנכרי שכל קנינו בכסף". המהרש"א על אתר מבאר מדוע בדף ב' למדו מעפרון דין קנין כסף באשה, אע"פ שלפי תוס' אי אפשר ללמוד מנכרי שכל קנינו בכסף. הסבר המהרש"א הוא שהלימוד בדף ב' היה מגזרה שווה. נלענ"ד לחלק ולומר שמעפרון נתן ללמוד רק כסף שווי, כפי שמתואר בתורה שאברהם שלם ארבע מאות שקל כסף, אולם הגמ' הביאה מקור שגם כסף מהוה מעשה קנין לא מצד השווי שבו אלא מצד "כסף קנין" שבו. אולם גם לדרכנו צריך לקבל את דברי המהרש"א ביחס לאופי הלימוד בדף ב', שהרי ברור שאם קנין כסף בקרקע הוא "כסף קנין" ק"ו שקנין כסף בקדושין הוא "כסף קנין", וממילא צריך לומר שהלימוד אינו אלא גילוי מילתא מגזרה שווה כפי שנתבאר לעיל.

לאור זה תוס' לשיטתו עם תוס' בבבא בתרא ועם תוס' בדף ב' שגדר קנין כסף הוא "כסף קנין" ולא כסף שווי.

ח. החילוק בין לשון הרמב"ם בפ"א הלכות מכירה, ללשון הרמב"ם בפ"ג הלכות אישות.

בפ"א הלכות מכירה ה"ד הרמב"ם מתאר את קנין כסף, וז"ל: "כיצד בכסף? מכר לו בית או שדה ונתן לו הדמים קנה. ואין קרקע נקנה בפחות משה פרוטה", ובדומה בריש פ"ג מהלכות אישות: "כיצד האשה מתקדשת? אם בכסף הוא מקדש אין פחות מפרוטה כסף או שוה פרוטה ...".

ההבדל העיקרי הוא שבהלכות מכירה הרמב"ם מתאר את הקנין: "ונתן לו הדמים", ובניגוד לזה בהלכות אישות הרמב"ם מגדיר את הקנין על ידי הפרוטה. הטור והשו"ע בסימן ק"ץ זיהו את הלשון של מכירת קרקע עם לשון הרמב"ם בהלכות אישות.

לאור ההבדל בין הלכות מכירה להלכות אישות, באר ב"אבן האזול" בהלכות מכירה, שהרמב"ם חלק בין אופי קנין כסף בהלכות מכירה, הוזה לקנין כסף של הסמ"ע, לבין אופי קנין כסף בהלכות אישות, הוזה לקנין כסף של הט"ז.

ט. שיטת הנרי"ד סולוביצי'ק בחלוק בין קרקע למטלטלין.

ז"ל המובא בשמו מפי השמועה²: "ובמחלוקת זו שבין הסמ"ע והט"ז היה נראה לחלק בין קניית קרקע לבין קניית מטלטלין, דאף דבקרקע הכסף קונה בתורת מעשה קנין, מכ"מ במטלטלין הוא קונה (מן התורה) רק בתורת כסף פרעון, וזוהי הסברא שהזכירו הרמב"ן והרשב"א, שמאחר ששילם את כל דמי החפץ, מסתברא שקונה בזה את החפץ. וסברא זו נוהגת בין בקרקע ובין במטלטלין. אמנם בקרקע חידשה התורה דין נוסף, שעצם נתינת הכסף משמש כמעשה קנין, כשטר וחזקה, והיינו מקרא דירמיה דכתיב שדות בכסף יקנו, ולפי"ז מדויק מאוד לישנא דהש"ס דלגבי קנין מטלטלין השתמשו בלשון 'מעזת קונות' ולא קראוהו קנין כסף וכלשון הגמ' במס' קידושין לגבי קניית קרקע, דהתם בקרקע הכסף קונה בתורת מעשה קנין, אבל הכא במטלטלין אינו קונה בתורת 'קנין כסף' אלא בתורת 'מעזת הפרעון', מכיון ששילם כל דמי שיווי החפץ.... [ב] ועי' רמב"ם פ"ז ממכירה ה"ד, מי שהיה לו חוב אצל חברו, ואמר לו מכור לי חבית של יין בחוב שיש לי אצלך, ורצה המוכר, הרי

זה כמו שנתן הדמים עתה, וכל החזור בו מקבל מי שפרע. לפיכך אם מכר לו קרקע בחובו, אין אחד מהם יכול לחזור בו ואע"פ שאין מעות המלוה מצויות בשעת המכר. ובהשגות שמה כתב, 'א"א לא ידעתי זה למה, שהרי השוו הגאונים כולם מלוה להוצאה ניתנה, ואינה כנתינת מעות כלל. והכי אמרינן בקדושין (מ"ז ע"א) ושוים במכר שזה קנה, ואי מלוה להוצאה ניתנה, במכר במאי קנה'. ועיי"ש במגיד משנה, שבאמת דברי הראב"ד נכונים וכו'. ועפ"י הדברים האלה נראה לבאר דברי הרמב"ם, דהנה בפ"ק דקדושין (ו' ע"א) איתא, 'אמר אביי המקדש במלוה אינה מקודשת', ואילו בפ"ב דקדושין (מ"ז ע"א) הובאה מימרא זו בשם רב, וצריך להבין, מה חידש בזה אביי נוסף על מה שחידש רב בדורות הקודמים. ונראה לומר דבאמת ב' הלכות נפרדות הן, ואינן זהות כלל, דפ"ב במימרא דרב מבואר דה"ט דהמקדש במלוה אינה מקודשת, דמלוה להוצאה ניתנה, ואילו בפ"ק במימרא דאביי לא הוזכר הטעם. והנראה לומר בזה, דרב מיירי במקדש באותן המטבעות ובגוף הכסף שהלוה לאשה, ולפיכך אמר דאינה מקודשת, דמאחר שמלוה להוצאה ניתנה, אין אותו הכסף שלו עוד לעשות עמו שום קנין, ומה"ט מבואר בסוגיה שמה, דלפי הך סברא דמלוה להוצאה ניתנה, לא יתכן לחלק בזה בין מכר לקדושין. אכן אביי (בפ"ק) מיירי במקדש במחילת המלוה, וטעמא דאינה מקודשת ביארו התוס' [מ"ז ע"ב ד"ה 'לעולם'] מפני שאינו נותן לה שום דבר חדש. ובזה ס"ל להרמב"ם, דהך חסרון לית' אלא בקנין כסף הנלמד מקרא, דכל כה"ג לא מיקרי 'מתן מעות'. אבל בנוגע לקנין מעות שהוא קונה מכח הסברא שמאחר שפרע את כל דמי התפץ מסתברא שיהיה שלו, בזה אין לחלק בין היכא דנותן לו הלוקח דבר חדש לבין פורע דמי המקח ע"י מחילת חוב ישן שהיה אצלו מקודם. והנה בקדושין לא שייך לקנות מתורת קנין מעות, דבאשה לא שייך לומר שפורע את דמי שוויה, וכסברת ה"ט"ז (ח"מ ק"צ) שהזכרנו למעלה. אבל במטלטלין שפיר קונה לענין מי שפרע, דוהו גדר דינו של ר' יוחנן דד"ת מעות קונות וכמשנ"ת.

ובהכי ניחא נמי לשון הרמב"ם שכתב, 'לפיכך אם מכר לו קרקע בחובו, אין אחד מהם יכול לחזור בו'. ולשונו זו תמוהה דמה שייך לומר בזה 'לפיכך', כאילו עיקר ההלכה דמהניא אף לקנות בקרקע הוא בתורת תוצאה ממאי דמהניא במטלטלין, והוא תמוה, דהלא הכל מהווה חדא הלכה, דהקונה במחילת חוב דינו כקונה ע"י כסף ממש, וממילא פשיטא דכל חד וחד כדיניה, דבמטלטלין קונה לענין מי שפרע, ובקרקע קונה לענין לגמרי. אומנם לפי דברינו ניחא, דהלא בעלמא רגילים לומר [כלישנא דמתניתין פ"ק דקידושין כ"ו ע"א] דקרקע נקנית בכסף, ובמחילת חוב, מאחר שאין הלוקח נותן למוכר שום דבר חדש, הול"ל דאין כאן קנין כסף, מאחר דליכא הכא 'מתן מעות'. אכן במטלטלין קי"ל כר' יוחנן, דדבר תורה מעות קונות, ובתורת מעות, מהניא שפיר מחילת מלוה, והכל כמנ"ת למעלה. ומעתה שפיר יש לומר, שכמו שמעות קונות במטלטלין, אף בקרקע נמי מעות קונות, [אלא דבעלמא לא איכפת לן בזה, דמה שכסף קונה מועיל טפי ממה שמעות קונות שהרי הכסף קונה כנגד כולו, משא"כ מעות, שאין קונות אלא כנגדן, וכנ"ל, אבל כאן ברובה לקנות ע"י מחילת חוב, בעינן לאתויי לידי קנין מעות - אף בקרקע, והכל כמשנ"ת], והיינו דקאמר הרמב"ם 'לפיכך', שמאחר שמעות קונות במטלטלין, הוה"ל בקרקע, שהקרקע נקנית או בכסף או במעות.

ועפ"י דברינו אלה ניחא נמי טעמא דכתב הרמב"ם דין זה [של קניית קרקע] כאן בפ"ז מהלכות מכירה ה"ד, ואילו שאר דיני קרקע כבר כתבם הרמב"ם לעיל בפ"א מהלכות

מכירה, וקנין קרקע ע"י כסף מקומו במיוחד שמה בפ"א ה"ד - ה"ו, ע"ש, אלא ודאי נראה שטעם סדרא הדברים כזה הוא כמו שביארנו, שמה שמהניא מחילת חוב לקנות בקרקע הוא בתורת קנין מעות [ולא בתורת קנין כסף], ולא יכול היה לכתוב דין זה בפ"א מהלכות מכירה עד שייסד מתחילה בפ"ו שדבר תורה מעות קונות במטלטלין, ומאחר שקנין מעות נלמד מסברא, שפיר מועיל אף בקרקע, וכלישנא שכתב הרמב"ם 'לפיכך' וכמשנ"ת עכ"ל דברי הגר"ד מפי השמועה.

י. הקשיים בשיטת הגר"ד סולוביצ'יק בבאור שיטת הרמב"ם.
 א. לעיל הבאנו את ההבדל בין נסוח הרמב"ם בריש הלכות מכירה, לבין לשונו בפ"ג בהלכות אישות, והבאנו לחלק בין פ"א בהלכות מכירה בו אופיו של הקנין "כסף שווי", לבין פ"ג בהלכות אישות בו אופי הקנין "כסף קנין", וברור שצריך לבחור או בין חידושו של הגר"ד לבין החילוק בין ממונות לאישות כנ"ל.
 ב. הרמב"ם בפרק ה' הלכות אישות הי"ג מנמק נימוק אחר מדוע "המקדש במלוה אינה מקודשת", וז"ל: "...מפני שהמלוה להוצאה ניתנה, ואין כאן דבר קיים להנות בו מעתה שכבר הוציאה אותו דינר ועברה הנאתו". לפי דרכו של הגר"ד הסיבה שהמקדש במלוה אינה מקודשת איננה דין יחודי באישות מדין כסף של הנאה, אלא מפני שאין אפשרות לקנות ב"כסף קנין" במלוה, וגם בדיני ממונות אין אפשרות לקנות קרקע ב"כסף קנין" על ידי מלוה.
 לכן נראה שהרמב"ם גם בפ"א בהלכות מכירה דבר על "כסף שווי" כסמ"ע, אלא שדין קנין מלוה מקורו בקניני מטלטלין, ואין דרכו של הרמב"ם להביא דינים שאינם מצויים בגמ', ולכן הרמב"ם המתין עד פ"ו בו הוא עוסק בדיני מטלטלין, ורק בו הוא משמיע את חידושו ביחס לקנין מכסף על ידי מלוה בקרקעות.

י"א. הסבר מחלוקת הרשב"א והרמב"ם בדין התוספתא המובא בדה"א.
 ז"ל הברייתא בתוספתא פ"ב על פי נוסח הגמ' בדה"א ע"א, ודיון הגמ' עליה:

"דתניא - אמר לה: כנסי סלע זו שאני חייב ליכי, וחזר ואמר לה: התקדשי לי בו בשעת מתן מעות - רצתה מקודשת, לא רצתה אינה מקודשת. לאחר מתן מעות - אפילו רצתה אינה מקודשת. מאי רצתה ומאי לא רצתה? אילימא רצתה - דאמרה אין, לא רצתה - דאמרה לא. הא אישתיקה - הווי קידושין, ונתני מקודשת סתם כי התם! אלא רצתה - דאמרה אין, לא רצתה - דאישתיקה, וקא תני אינה מקודשת, מאי טעמא? יכולה למימר: אין שקלי, ודידי שקלי".

נחלקו הראשונים, האם כאשר האשה מקודשת צריך הבעל להחזיר את דמי פרעון המלוה, או שאינו צריך ונתנית המעות הועילה גם לפרעון וגם למעשה הקדושין. וז"ל הרשב"א על אתר: "כנסי סלע זה... לא רצתה אינה מקודשת" ואסיקנא רצתה דאמרה אין לא רצתה דאישתיקה, משום דיכולה היא למימר אין שקלי ודידי שקלי. יש לפרש שחזר ואמר לה לא לפרעון אלא לקדושין. ולפי פ"ו זה מסתברא דדוקא כי אמר לה כנסי סלע זה שאני חייב ליכי, דאע"ג דהדר אמר התקדשי לי בו יכולה היא שתאמר לשם פרעון קבלתיו כמו שאמר

תחלה, והוא שהגיע זמנו. אבל היה חייב לה מנה והגיע זמנה ואמר לה התקדשי לי במנה זה ואישתיקה מקודשת⁷, דכיון דלשם קדושין יהביה ופשטיה ידה וקבלתיה בשתיקה חזקה למאי דקאמר שקלתיה, ואינה יכולה לומר אין שקלי ודידי שקלי...ומדברי הרמב"ם ז"ל נראה שהוא מפרשה לזו בשלא חזר בו מן הפרעון, אלא שאומר לה שבפרעון זה תתקדש לו ונתקבלה פרעונה ונתקבלה קדושיה, והלכך בדאשתיקה יכולה היא שתאמר אין שקלי ודידי שקלי, אבל אם חזר ואמר לה לא לשם פרעון אני נותנו לך אלא לשם קדושין אפילו בדאשתיקה מקודשת. וזה לשונו שכתב בפ"ה [הי"ב] החזיר לה חוב שהיה לה אצלו ואמר לה הרי את מקודשת בו קודם שתטלנו, ונטלתו ושתקה, אם היה ביניהם שדוכין הרי זו מקודשת ואם לא שדך אינה מקודשת עד שתאמר הן, ע"כ. והא דקתני חזר ואמר לה התקדשי לי בו לאו חזר מן הפרעון קאמר, אלא חזר לדבר עמה, [כ]לומר חזר עוד ואמר לה התקדשי לי בו...וכן נראה מדברי בעל ההלכות ז"ל. וההיא נמי דחטף ורשכא הכי משמע...וכן נראה מדברי רש"י...והדברים עתיקים...".

רואים א"כ מחלוקת מפורשת האם צריך להתזיר את הפרעון אחרי שקדש באותם דמים. הרמב"ם וסיעתו מבינים שאין צורך להתזיר, ולמעשה קדש בדמי הפרעון, ואילו לדעת הרשב"א אין יכולת להשתמש באותם דמים גם לפרעון המלוה וגם לקידושין. נלענ"ד ששורש המחלוקת נובע ממחלוקת הראשונים בגדר קדושי כסף. הרשב"א, הסובר שקדושי כסף מדין "כסף שווי", כפי שהוכחנו לעיל, סובר שאם הדמים משמשים לפרעון ממילא אינם יכולים להיות שוויות הקדושין. אולם לפי הרמב"ם, שלדידו כסף קדושין הוא מדין "כסף קנין" כהבנת הט"ז, מובן מדוע שימוש בכסף לפרעון איננו נוגד את מעשה הקנין, וגם הרמב"ם לשיטתו כנ"ל.

י"ב. האם קנין כסף עיקרו בקונה, או במקנה.

1. היחס להבנות השונות בגדר קנין כסף.

נראה שאם קנין כסף עיקרו בנתינת השוויות, עיקרו של הקנין מתמקד במוכר המקבל את הכסף, שהרי הקונה היה מעדיף לשלם פחות מן השוויות, אולם מצד המוכר דוקא קבלת התמורה גורמת לגמירות דעת.

ואם קנין כסף יסודו מעשה קנין מצד "כסף קנין", יש סברא לומר שהקונה שצריך ליצור את הבעלות החדשה הוא עיקרו של הקנין, והמקנה איננו אלא מסיר מונע.

2. הסבר מחלוקת הרא"ש והרמב"ן בדף ט' ע"א בקידושין.

בגמ' בדף ט' ע"א מובאת ברייתא הדנה בדין קדושי שטר וקנין שטר, וז"ל הברייתא ודיון הגמ' עליה:

"ת"ר - בשטר כיצד? כתב לו על הנייר, או על החרס אע"פ שאין בו שוה פרוטה: בתך מקודשת לי, בתך מאורסת לי, בתך לי לאינתו - הרי זו מקודשת. מתקיף לה ר' זירא בר ממל: הא לא דמי האי שטרא לשטר זביני, התם מוכר כותב לו שדי מכורה

7. וכ"כ הר"ן, ובתשובות הרשב"א ח"א סימן אלף רכ"ז.

לך, הכא בעל כותב בתך מקודשת לי? אמר רבא: התם מעניינא דקרא והכא מעניינא דקרא. התם כתיב: 'ומכר מאחוזתו' – במוכר תלה רחמנא, הכא כתיב: 'כי יקח' – בבעל תלה רחמנא".

הרמב"ן⁸ על אתר מבאר את מהלך הסוגיה, וז"ל: "בתך מקודשת לי וכו' והא לא דמיא הך שטרא לשטר זביני פירוש ומנא ליה דמיקריא שטרא. ק"ל אלא היכי ליעבד כשטר זביני כלומר עד שיאמר בתי מקודשת לך לא אפשר דכתיב 'כי יקח' ולא שתקיה את עצמה, ושטר מכתב כתיב מ'ויצאה והיתה' וניחא ליה כי כתיב 'כי יקח' ולא שתקח היא את עצמה בכסף הוא דכתיב דגמרי קיחה קיחה משדה עפרון אבל בשטר אימא ה"ג, ומפריקין הכא בעניינא דקרא בין בכסף בין בשטר במוכר תלא רחמנא דבעי למימר שדי מכורה לך בכסף או בשטר, והכא מעניינא דקרא דבלוקח תלא רחמנא והוויות להדי מקשינן דהא לא דמו קדושי לזביני...".

בניגוד לרמב"ן, הרא"ש על אתר כותב: "התם כתיב 'ומכר' – במוכר תלה רחמנא. וע"כ במוכר בשטר מיירי דאלו במוכר בכסף בקונה תליא מילתא שע"י הכסף שהוא נותן הוא קונה השדה".

רואים א"כ מחלוקת ברורה בין הרמב"ן ובין הרא"ש, הרמב"ן סובר שעיקר קנין כסף מתמקד במוכר, בניגוד לרא"ש שלדעתו עיקר קנין כסף מתמקד בקונה. לפי דרכנו בפרק הקודם הרמב"ן לשיטתו שקנין כסף עיקרו הוא "כסף שווי", וממילא ברור מדוע המוכר הוא צד עיקרי בקנין, בניגוד לרא"ש, שלדידו קנין כסף גידרו הוא "כסף קנין", וכך רואים ברא"ש בסוגית "ערבוני יקון" וברא"ש בסוגית "שווה כסף" כנ"ל.

3. באור שיטת הרמב"ם בסוגית "עבד כנעני".

ז"ל הסוגיה בדף ז' ע"א:

"הילך מנה והתקדשי לפלוני – מקודשת מדין עבד כנעני. עבד כנעני לאו אע"ג דלא קא חסר ולא מידי קא קני נפשיה, האי גברא נמי אע"ג דלא קא חסר ולא מידי קא קני לה להאי איתתא".

בהמשך הסוגיה נאמר: "וכן לענין ממונא". רש"י על אתר מפרש שגם דין "עבד כנעני" נאמר לא רק בדיני קדושין אלא גם בדיני ממונות. הרמב"ם הביא את דין עבד כנעני בפ"ה הלכות אישות הכ"ב ולא הביא את דין עבד כנעני בהלכות מכירה, אע"פ שאת דין "ערב" הרמב"ם הביא גם בהלכות מכירה, וכבר עמד על הקושי בדברי הרמב"ם הר"ן על אתר, וז"ל: "...ולא ידעתי למה לא כתב גם כן מדין עבד כנעני ומדין שניהם? שמה סובר הוא דדוקא לגבי קדושין גמרינן מעבד כנעני משום דעבד ואשה כהדדי נינהו, דעבד גמר 'לה' 'לה' מאשה אבל לענין ממון אין למדים מעבד כנעני, אבל אין זה מחזור וצ"ע".

מהרמב"ם רואים בעליל שמחלק בין קניני איסור לקניני ממון, אולם לא ברור מדוע אם גדר קנין כסף הוא מעשה קנין מועיל דין "עבד כנעני", ואילו אם גדר קנין כסף הוא פרעון השוויות לא מועיל דין "עבד כנעני".

8. דברי הרמב"ן הובאו גם בחידושי הרשב"א.

בספר "שערי חיים" להגר"ח שמואלביץ מבאר את שיטת הרמב"ם על ידי שתי הנחות:
 א. גם במלוה לדעת הרמב"ם אין יכולת לאחר לפרוע אלא מדין מחילה, עיין נדרים ל"ג
 ע"א, וברמב"ם פ"ו הלכות נדרים ה"ד, ובריב"ש סימן קל"א, וברמ"א יו"ד סימן ש"ה
 ט"י.

ב. בקנין איסור לא משנה מי נותן את הכסף.

לאור זה ברור מדוע בקניני ממון שגידרם הוא פרעון השוויות לא מועיל אלא אם כן
 הקונה משלם, בניגוד לקניני איסור בהם הכסף איננו אלא חפצא למעשה הקנין, עיין
 ב"שערי חיים" באריכות.

אלא שאם כן יוצאת מחלוקת יסודית מאוד בין הרמב"ן ובין הרמב"ם. לרמב"ן קנין כסף
 שגידרו "כסף שווי" עיקרו במוכר ולא בקונה, ואילו לפי הנזכר כאן ברמב"ם גם קנין
 שעיקרו "כסף שווי", מתמקד גם במשלם על מנת שהוא יהפך להיות בעלים.

3. גדר "הנאה" בקנין כסף כשיטת הרמב"ם.

ברמב"ם מצינו בכמה הלכות דין יחודי בקידושי כסף שצריך "הנאה" בקנין כסף, לכן
 ננסה להתבונן באותן הלכות ולראות מה יסוד הדין.

א. סוגית "מקדש במלוה" כשיטת הרמב"ם.

ז"ל הרמב"ם בפ"ה הלכות אישות ה"ג: "המקדש במלוה...אינה מקודשת. כיצד? כגון:
 שהיה לו אצלה חוב דינר, ואמר לה: הרי את מקודשת לי בדינר שיש לי בידך - אינה
 מקודשת. מפני שהמלוה להוצאה נתנה ואין כאן דבר קיים ליהנות בו מעתה שכבר הוציאה
 אותו דינר ועברה הנאתו". יוצא מדברי הרמב"ם שיש צורך בחפצא של כסף שהאשה תוכל
 להנות בו "מעתה". ועיין עוד ב"אבני מלואים" סימן כ"ח ס"ק ט' שבאר את הרמב"ם על פי
 דין מתנה על מנת להחזיר המופיע להלן.

ב. חליפין ומתנה על מנת להחזיר כשיטת הרמב"ם.

הגמ' בדף ו' ע"ב דנה בדיני מתנה על מנת להחזיר, וז"ל הגמ':

"אמר רבא: הילך מנה על מנת שתחזירהו לי במכר - לא קנה, באשה - אינה
 מקודשת, בפדיון הבן - אין בנו פדוי, בתרומה - יצא ידי נתינה ואסור לעשות כן
 מפני שנראה ככהן המסייע בבית הגרנות. מאי קסבר רבא? אי קסבר - מתנה על מנת
 להחזיר שמה מתנה - אפילו כולהו נמי! ואי קסבר - לא שמה מתנה - אפילו תרומה
 נמי לא! ועוד - הא רבא הוא דאמר מתנה על מנת להחזיר שמה מתנה, דאמר רבא:
 הילך אתרוג זה על מנת שתחזירהו לי, נטלו והחזירו - יצא, ואם לאו - לא יצא! אלא

אמר רב אשי: ככולהו קני לבר מאשה לפי שאין אשה נקנית בחליפין. א"ל רב הונא מר בריה דרב נחמיה לרב אשי: הכי אמרינן משמיה דרבא כוותיך."

תוס' על אתר מבאר את מסקנת רב אשי ברובד הדרבנן, משום שאין דמיון לחליפין, עיין שם. אולם מדברי הרמב"ם בפרק ה' מהלכות אישות הכ"ד מבואר שבמתנה על מנת להחזיר אינה מקודשת מדאורייתא, וז"ל הרמב"ם: "האומר לאשה: הרי את מקודשת לי בדינר זה על מנת שתחזיריה לי – אינה מקודשת בין החזירה בין לא החזירה. שאם לא החזירתו – הרי לא נתקיים התנאי. ואם החזירתו – הרי לא נהנית ולא הגיע לידה כלום". מדברי הרמב"ם רואים שוב את היסוד שבמתנה על מנת להחזיר אינה מקודשת מפני שאינה נהנית מהכסף. לאור דברי הרמב"ם אפשר להבין את דין הגמ' בדף ג' מדוע אשה לא מתקדשת בחליפין על פי אותו יסוד, וזהו הבאור של הסוגיה המדמה מתנה על מנת להחזיר לחליפין. וכך מפורש ברשב"א על אתר באור גירסת הגמ'.

ג. דין ערב כשיטת הרמב"ם.

קדושין מדין ערב מופיע בגמ' בדף ז' ע"א, וז"ל הגמ':

"אמר רבא: תן מנה לפלוני ואקדש לך – מקודשת מדין ערב. ערב לאו אף ע"ג דלא מטי הנאה לידיה קא משעביד נפשיה, האי איתתא נמי אע"ג דלא מטי הנאה לידיה קא משעבדא ומקניא נפשה".

הרמב"ם מביא את דין ערב הן בהלכות מכירה והן בהלכות אישות, לכן נביא את פסקי הרמב"ם ונכתן את השנויים בדין ערב בין התחומים השונים:

א. הלכות מלוה ולוה פכ"ה הא' ב': [א'] המלוה את חבירו, ואחר שהלוהו אמר לו אחד: אני ערב, או שתבע את הלוה בדין ואמר לו אחר: הניחהו ואני ערב, או שהיה חונק את חבירו בשוק ליתן לו ואמר לו: הנח ואני ערב – אין הערב חייב כלום, ואפילו אמר אני ערב בפני בית דין. אבל אם קנו מידו שהוא ערב ממון זה בכל אלו הפנים בין בפני בית דין בין בינו לבין המלוה נשתעבד. [ב'] אמר לו בשעת מתן מעות: הלוהו ואני ערב – נשתעבד הערב ואינו צריך קנין. וכן אם בית דין עשו אותו ערב נשתעבד אע"פ שלא קנו מידו. כגון שהיו בית דין רוצין לגבות מן הלוה ואמר להם: הניחוהו ואני ערב לכם, הואיל ויש לו הנאה שהאמינוהו בית דין באותה הנייה שעבד עצמו".

ב. הלכות מכירה פ"א ה"ו: "האומר לחבירו: תן מנה לפלוני ויקנה ביתי לך – כיון שנתן קנה הבית מדין ערב".

ג. הלכות אישות פ"ה הכ"א: "האשה שאמרה: תן דינר לפלוני מתנה ואתקדש אני לך, ונתן ואמר לה: הרי את מקודשת לי בהנאת מתנה זו שנתתי על פיך – הרי זו מקודשת. אע"פ שלא הגיע לה כלום הרי נהנית ברצונה שנעשה ונהנה פלוני בגללה..."

אם נתבונן במקור דין ערב ברמב"ם בהלכות מלוה ולוה, נראה ש בזמן מתן מעות אין צורך כלל וכלל בהנאה ואין צורך בקנין, אלא עצם ההלואה מחייבת את הערב, והצורך

9. ברשב"א מופיעה גירסא: "גזירה שמא יאמרו אשה נקנית בחליפין", וברמב"ן כתב שכ"ה במקצת נוסחאות, וכן גירסת רה"ג בספר ה"מקח והממכר" שער י"ח, וכ"כ העיטור ועו"ר.

בהנאה נאמר רק על מנת ליצור חיוב חדש שלא בזמן מתן מעות. לאור זה ברור מדוע בהלכות מכירה הרמב"ם לא מזכיר את ענין ההנאה. אולם בהלכות אישות הרמב"ם מאריך ומנמק מדוע מקודשת "אע"פ שלא הגיע לה כלום", ונראה ברור שקנין אישות שונה במהותו, ולדעת הרמב"ם בקידושי כסף יש דין יחודי שהאשה צריכה להנות בחפצא של הכסף אותו היא קבלה, והרמב"ם לשיטתו.

ד. סוגית "שוה פרוטה במדי" בשיטת הרמב"ם. בגמ' בדף י"ב ע"א מובאים דברי שמואל, וז"ל:

"קידשה בתמרה, אפילו עומד כור תמרים בדינר - מקודשת, חיישינן שמא שוה פרוטה במדי".

הרמב"ם בהלכות אישות פ"ד הי"ט צמצם את דין הגמ', וז"ל: "המקדש בפחות מפרוטה אינה מקודשת. קידשה באוכל או בכלי וכיוצא בו ששוה פחות מפרוטה - הרי זו מקודשת בספק וצריכה גט מספק שמא דבר זה שוה פרוטה במקום אחר. הא למדת שכל המקדש בשוה כסף אם היה שוה פרוטה באותה המדינה - הרי אלו קידושי ודאי, ואם אינו שוה פרוטה - הרי אלו קדושי ספק. יראה לי שאם קידש בתבשיל או בירק שאינו מתקיים וכיוצא בהם אם לא היו שוה פרוטה באותו המקום - אינה מקודשת כלל, שהרי דבר זה אינו מגיע למקום אחר עד שיפסד ויאבד ולא יהיה שוה כלום, ודבר של טעם הוא זה וראוי לסמוך עליו". נראה שגם ההלכה הזאת קשורה למכלול ההלכות בהם הרמב"ם מצריך הנאה מהחפצא של הכסף, ולכן מחדש הרמב"ם שאם אין יכולת בפועל להנות אינה מקודשת כלל.

ה. הסבר דין הנאה מהכסף בשיטת הרמב"ם. ככל הקנינים כולם יש שלושה מרכיבים: קונה, מקנה והחפץ הנקנה. בקדושי אשה החפץ הנקנה והמקנה חד הם. נראה שבקנין אישות ישנה חיות לאוביקט הנקנה, וכל אופי הקנין שונה וזו היא הסיבה שיש צורך בהנאה משלב שלאחר הקניה בניגוד לשאר הקנינים. ההנאה היא המאפשרת למקנה להתאחד עם החפץ הנקנה (בעבד ישנה התבטלות של החפץ הנקנה, וממילא הוא כשאר חפצים ואין צורך בהנאה).